

1-казус

15 ёшли У. велосипедда кетаётиб, йўлни кесиб ўтаётган В.нинг бошидан мўйнали телпагини юлиб олиб қочди. Буни мотоциклда кетаётган Ф. кўриб қолиб уни ушламоқчи бўлди. У.га етиб онгли равишда мотоцикл билан уриб юборди ва ўртача оғирликда тан жароҳати етказди.

Терговчи Ф.нинг ҳаракатини ЖКнинг 105-моддаси 1-қисмини, яъни қасддан ўртача оғирликдаги шикаст етказиш деб квалификация қилди.

Ҳимоячи эса, Ф.га нисбатан ЖКнинг 39-моддасини қўллаб, жиноий жавобгар бўлмаслиги лозимлигини таъкидлади.

Терговчи ва ҳимоячининг ҳаракатларига баҳо беринг. Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказишнинг шартларини таҳлил қилинг. Фикрингизни асослаб беринг.

Юқоридаги ҳолатга кўра, 15 ёшли У. томонидан содир этилган қилмиш Жиноят кодекси 166-моддаси (Талончилик) 1 қисми, яъни ўзганинг мулкини очикдан очик талон-тарож қилиш ҳисобланади. Энди биз асосий диққат эътиборимизни қаратадиган жихат, фуқаро Ф.нинг ҳаракатига, шунингдек унга нисбатан терговчи ва ҳимоячининг ҳаракатларига тўғри баҳо беришдир. Аввало, берилган кавзусдаги ҳолатдан келиб чиқиб, ушбу жараёнга аниқ ва тўғри баҳо бериш мақсадида:

- Ижтимоий хавфли қилмиш нима;
- Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказиш қандай ҳолатларда келиб чиқади, қандай ҳолатларда келиб чиқмайди;
- Зарар етказишнинг шартлари нималардан иборат;
- Терговчи Ф.нинг ҳаракатини ЖКнинг 105-моддаси 1-қисмини, яъни қасддан ўртача оғирликдаги шикаст етказиш деб квалификация қилишга асослар мавжудми;
- Ҳимоячи эса, Ф.га нисбатан ЖКнинг 39-моддасини қўллаб, жиноий жавобгар бўлмаслиги каби талаби асослими, мазмунидаги саволларни таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир.

Биз биламизки, “Жиноят кодекси билан кўриқланадиган объектларга зарар етказадиган ёки зарар етказиш реал хавфини келтириб чиқарадиган қилмиш ижтимоий хавфли қилмиш деб топилади.”¹ Жиноят кодексининг IX бобида қилмишнинг жиноийлиги истисно қиладиган ҳолатларнинг турлари берилган бўлиб, улардан бири сифатида ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказишни кўришимиз мумкин. Жиноят кодекси 39-моддаси Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказиш деб номланиб, унга кўра “Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ҳокимият органларига топшириш мақсадида ушлаш

¹ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 14-модда 2-қисм. Тошкент, «Адолат», .2019.

вақтида унга зарар етказиш, агар уни ушлаш учун зарур бўлган чораларнинг чегарасидан четга чиқилмаган бўлса, жиноят деб топилмайди.

Ушлаш воситалари ва усулларига, қилмишнинг ҳамда уни содир этган шахснинг хавфлилиқ даражасига, шунингдек ушлаш шароитига бутунлай мос келмайдиган, ушлаш зарурати тақозо этмаган ҳолда ушланаётган шахсга қасддан зарар етказиш ушлаш чоралари чегарасидан четга чиқиш деб топилади.

Ижтимоий хавфли қилмишни содир этган шахсни ушлаш вақтида унга етказилган зарарнинг қонунийлигини баҳолашда, қилмишни содир этган шахснинг ушланишдан қочиш мақсадида қилган ҳаракатлари, ушловчининг кучи ва имкониятлари, руҳий ҳолати ва ушлаш билан боғлиқ бўлган бошқа ҳолатлар ҳисобга олинади.

Махсус ваколатли шахслар билан бир қаторда жабрланувчи ва бошқа фуқаролар ҳам ижтимоий хавфли қилмишни содир этган шахсни ушлаш ҳуқуқига эгадирлар.²

Юқоридаги 39-модданинг мазмунидан келиб чиқиб таҳлил қиладиган бўлсак, ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказишнинг **шартлари** – бир томондан, ушлаш ҳуқуқининг амалга оширилишини, иккинчи томондан, ғайриқонуний қилмишларни бартараф этилишини кафолатлайди. Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш ҳуқуқи, бундай қилмиш содир этилиши билан вужудга келади ва амалга оширилади.

Ушлаш ҳақ-ҳуқуқини амалга оширишга асос сифатида шахс томонидан ижтимоий хавфли қилмишни содир этилишигина тан олинади. Ушлаш ҳуқуқи ҳар қандай ижтимоий хавфли қилмишни содир этиш пайтида кучга киради. Ушлаш ҳуқуқи фақат ижтимоий хавфли қилмиш қасддан ёки эҳтиётсизлик оқибатида содир этилганлигига эътибор қаратмайди. Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказишнинг ҳуқуқийлиги элементларини изоҳлаш билан бирга, қилмишнинг

² Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 39-моддаси. Тошкент, «Адолат», .2019.

ижтимоий хавфлилик даражаси, айбнинг шакли, жиноятнинг тугалланган ёки тугалланмаганлиги, шунингдек, иштирокчилик шакли ҳам инобатга олиниши лозим.

Ижтимоий хавфли қилмишни содир этган шахсни ушлашнинг ҳуқуқийлигининг мустақил шартларидан бири белгиланган услуб ва воситаларни қўллашдир. Ушлаш услуби деганда, ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш мақсадида унга таъсир этишнинг турли хил тактик усуллари (масалан, жисмоний ёки руҳий зўрлик ишлатиб, алдаш ёки ишонтириш йўли билан) тушунилса, ушлаш воситалари эса ушлаш жараёнида ишлатиладиган турли хил куроллар, предметлар, ва техник анжомлар йиғиндисидан (қўл кишани, ўқ отар курол, арқон ва ҳоказолар) иборатдир.

У ёки бу усул ёки воситалардан фойдаланиш шакли ва даражаси - аниқ ҳолларда ижтимоий хавфлилик даражаси, шахснинг ижтимоий хавфлилиги, ҳамда ушлашдаги вазият ва шарт – шароитлар билан боғлиқ бўлади.

Юқоридаги мезонларга тўғри келмайдиган усул ва воситалардан фойдаланган ҳолда ушлаш ғайриқонуний деб, қаршилик кўрсатувчи шахснинг қилмиши эса жиноий эмас, деб баҳоланиши мумкин. Бу ҳолат эса унга зарар етказишга асос деб ҳисобланиши керак эмас. Шу сабаб, агар шахс жабрланувчини ҳақорат қилса ва бунда у шахсни ушлаш учун махсус воситалар (тўқмоқ, кўзни вақтинча кўр қиладиган газ ва бошқалар) ни ишга солса, бу албатта, ушланган шахснинг шахси, у содир этган қилмишнинг оғирлигига, айниқса, қўлга олиш ҳолатига номутаносибдир. Шу сабабли, ушланган шахс бу ҳолатда қаршилик кўрсатишга қонун бўйича ҳақлидир.

Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида унга етказилган зарар Жиноят кодексининг 39-моддасида қайд этилган бўлиб, жиноят ҳуқуқи назарияси томонидан ишлаб чиқилган қонунийликнинг тегишли шартларига жавоб берган ҳолатлардагина ҳуқуқий (қонуний) деб тан олинади.

Ушбу шартлар етказилган зарарнинг қонунийлигини қуйидаги шароитлардан келиб чиққан ҳолда аниқлайди:

- унинг ижтимоий фойдалилиги,
- зарарни фақат қонунда кўрсатилган шахсларга нисбатан етказишга ҳаракат қилинганлиги,
- етказилган зарарнинг муносиблиги ва мажбурийлиги.

Бундан ташқари, етказилган зарарнинг қонунийлигини алоҳида шарти сифатида ушлаш чорасини ошириб юбормаслик кўрсатилади. Қилмиш юқорида белгиланган шартларнинг барчасига жавоб берганда, зарар етказиш жинойи ҳаракатни тўхтатувчи ҳолат сифатида тан олиниши лозим бўлади.

Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказишнинг қонунийлик даражасини белгиловчи бирламчи шартлардан бири ижтимоий фойдалилигидир. Ижтимоий фойдалилик тушунчаси ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш зарурати билан бирга шахсни ҳокимият органларига топшириш мақсадида зарар етказиш ҳолатини ҳам ўз ичига олади.

Жиноят содир этган шахсни ушлаш вақтида ўч олиш мақсадида унга зарар етказган бўлса, бундай ҳолларда ушлаб берган шахс етказган зарари учун умумий асосларда жавобгарликка тортилади. Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсга зарар етказишнинг шартлардан яна бири ушланиши мумкин бўлган шахслар доирасининг белгиланганлигидир. Бошқача қилиб айтганда, қонунда ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсларнигина ушлаш мумкинлиги белгилаб берилган.

Жиноятчини ушлаб бериш ҳуқуқи жиноятчиликка қарши курашишнинг фойдали воситалардан биридир. Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш ҳуқуқига ёши, ижтимоий келиб чиқиши, жинси ва мансабидан қатъи назар ҳар қандай жисмоний шахс эгадир. Зарар етказиш ушловчи учун, ушбу чорасиз ушловчи ҳамда бошқа учинчи шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари хавф остида қоладиган ҳолатларда мажбурий чора бўлиши лозим. Бу эса ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни

ушлашда зарар етказишнинг қонунийлигини белгиловчи яна бир шартдир. Зарар етказиш ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг энг сўнгги имкони, мажбурий чора бўлиши керак. Бунда шуни эътиборга олиш лозимки, зарар етказишга мажбур бўлиш – бу доимо фактларга асосланади, яъни у маълум ишнинг ҳолатларига боғлиқдир. “Зарар етказишнинг мажбурийлик ҳолатини аниқлаш мақсадида биз қуйидагиларни таҳлил қилишимиз шарт.

- ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахснинг жиноий жавобгарликдан қочиш имкониятига эга ёки эга эмаслиги; Бунда, биз ўз эътиборимизни ушлашга қаршилик кўрсатувчи шахснинг фаоллиги, қаршилик кўрсатиш чоралари, қилмиш содир этилган жойдан қочиши, шунингдек, огоҳлантирилгандан кейин ҳам ўз фаолиятини тўхтатмаслиги каби ҳолатларни инобатга олишимиз лозим.

- ушлашни амалга оширувчи шахснинг имконияти, ушлашни зарар етказмасдан амалга ошириши эътиборга олиниши лозим. Бундай имкониятни аниқлаш учун ушлашни амалга ошируви ва ушланувчи шахсларнинг сони, ёши, жинси, қуролланганлиги, жисмоний кучи ва шу кабилар инобатга олиниши керак.”³

Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсга зарар етказишнинг қонунийлиги етказилган зарар мутаносиб бўлган ҳоллардагина тан олинади. Бошқача айтганда, ушлаш вақтида етказилган зарар содир этган жиноятнинг ижтимоий хавфлилиқ даражасига ва характериға ушлаш ҳолатига нисбатан тўғри келмаслиги мумкин эмас.

Ижтимоий хавфли қилмишни содир этган шахсни ушлаш вақтида унга етказилган зарарнинг қонунийлигини баҳолашда ушлаш вақтидаги шарт-шароитлар ва вазият, қилмишни содир этган шахснинг ушланишдан қочиш мақсадида қилган ҳаракатлари, ушловчининг кучи ва имкониятлари,

³ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига шарҳлар. Т.: Адолат, 1997.

хавфлилик даражаси, руҳий ҳолати билан боғлиқ бўлган бошқа ҳолатлар ҳисобга олинади.

Шуни эътиборда тутиш жоизки, етказилган зарарнинг мутаносиблиги қонунда белгиланган барча шартларга, айнан, шахс ва жиноятнинг хавфлилиги ва ушлаш ҳолатига мувофиқ келиши шарт. Лекин, бу шартларнинг зарар мутаносиблигига таъсири ҳар хил бўлиб, хусусан, шахс ва жиноятнинг хавфлилиги энг юқори чегарани ёки бошқача айтганда, рухсат берилган зарарнинг энг юқори чегарасини белгилаб беради. Бунга биноан, жиноий ҳаракат қанчалик хавфли бўлса, уни содир этган шахсга шунчалик катта зарар етказилиши мумкин ва аксинча. Етказилган зарарни ушлаш ҳолатига мувофиқлиги бошқача маънога эга мезон бўлиб, у ушлаш учун фақат зарур ва кифоя бўлган зарарни етказиш лозимлигини белгилаб беради. Бунда шуни эътиборга олиш лозимки, шарт-шароитлар ушловчи учун қанчалик ноқулай бўлса, етказилиши кифоя бўлган зарарнинг даражаси шунчалик юқори бўлади, ҳатто, баъзи ҳолларда, рухсат этилган даражага ҳам тенг бўлиши мумкин.

Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида етказилган зарарнинг қонунийлигини белгиловчи алоҳида шарт сифатида ушлаш чораларини қўллашда чегарадан чиқиб кетмасликдир.

“Қонун ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш чегарасидан четга чиқиш белгиларини аниқ кўрсатади, жумладан ушлаш вақтида зарар етказиш:

- ушлаш воситалари ёки усулларига мос келмаслиги;
- қилмиш ёки уни содир этган шахснинг хавфлилик даражасига мос келмаслиги;
- ушлаш шароитига бутунлай мос келмаслиги;
- ушлаш зарурати тақозо этмаган ҳолда ушланаётган шахсга қасддан зарар етказганлик.

Юқорида санаб ўтилган тўртта мос келмаслик ҳолатидан камида биттасини мавжуд бўлиши ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни

ушлаш вақтида зарар етказиш чегарасидан четга чиқилган деб ҳуқуқий баҳолаш учун етарли ҳисобланади. Масалан, ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахс вояга етмаган, касал, ногирон, қариб қолган бўлиб, қочишга уринса, уларни баданига шикаст етказиб ушлаш – ушлаш шароитига мос келмаган деб ҳуқуқий баҳоланади, югуриб қочаётган жиноятчини автомобиль билан босиб ушлаш – ушлаш усулига мос келмайди, ўғирлик қилган шахс қочаётганида қурол ишлатиб ушлаш – қилмишнинг хавфлилигига мос келмайди, ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахс қочишга уринган, бироқ қоқилиб, йиқилиб тушганида унга зарар етказиш – ушлаш зарурати тақозо этмаган ҳолда ушланаётган шахсга қасддан зарар етказганликни келтириб чиқаради.

Ушбу ҳолатларда етказилган зарар (ўлимнинг келиб чиқиши, баданга оғир шикаст етказилиши) учун жиноий жавобгарлик вужудга келади. Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказиш чегарасидан четга чиқиб етказилган енгил зарарлар (баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказиш) учун ушлашни амалга оширган шахс жиноий жавобгарликка тортилмайди.

Шундай қилиб, ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказишни қонуний деб топиш учун юқорида кўрсатилган барча шартларга риоя қилинганлиги аниқланиши лозим ва уларни таҳлил қилиш натижасида зарар етказишнинг қонунийлиги тўғрисида хулоса чиқариш мумкин.⁴

Жиноят кодекси 39-моддасининг таҳлилидан кўриниб турибдики, мазкур ҳолатда фуқаро Ф. ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш мақсадида мотоциклда У.га етиб онгли равишда мотоцикл билан уриб юборди. Бу ҳолат уни ушлаш учун зарур бўлган чораларнинг чегарасидан чиқиш деб баҳоланади ва У.га ўртача оғирликда тан жароҳатини етказди.

Бу ҳолатда Терговчи Ф.нинг ҳаракатини ЖКнинг 105-моддаси 1-қисми, яъни қасддан ўртача оғирликдаги шикаст етказиш деб квалификация

⁴ Жиноят ҳуқуқ Умумий қисм. Дарслик Муаллифлар жамоаси Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси 2012

килди. Терговчининг бу ҳаракати нотўғри бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007-йил 27-июн 6-сон “Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорининг 23-бандида “Судларга тушунтирилсинки, кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида, зарурий мудофаа ёки ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш чоралари чегарасидан четга чиқиб, баданга қасддан оғир ёки ўртача оғир шикаст етказиш, ҳатто ЖК 104-моддаси учинчи қисмида кўрсатилган айбни оғирлаштирувчи белгилар мавжуд бўлган тақдирда ҳам тегишлича ЖК 104, 105-моддаси билан квалификация қилиниши мумкин эмас. Бундай ҳаракатлар, жумладан, улар эҳтиётсизлик орқасида ўлимга сабаб бўлган ҳолда ҳам тегишлича ЖК 106, 107, 108-моддалари билан квалификация қилиниши лозим⁵”, деб тушунтириш берилади.

Юқорида келтириб ўтилган қонуний асос ва тахлилий фикрлардан келиб чиқиб хулоса қиладиган бўлсак, Ф. онгли равишда мотоцикл билан етиб бориб У.ни қасддан уриб юборганли ва унга ўртача оғирликда тан жароҳатини етказганлигини эътиборга олиб, Жиноят кодекси 105-моддаси 1-қисми билан квалификация қилиш нотўғридир.

Чунки, амалдаги жиноят қонунига кўра фақатгина ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказиш чегарасидан четга чиқиб қасддан одам ўлдирганлик ва оғир шикаст етказганлик учун жавобгарлик белгиланган.

Агар Ф.нинг ҳаракати натижасида У.га нисбатан баданига қасддан оғир шикаст етказилганда эди, терговчи Жиноят кодекси ва Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорининг 23-бандига мувофиқ квалификация қилиши мақсадга мувофиқ эди. Бунга кўра терговчи Ф.нинг ҳаракатини ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлашнинг зарур чоралари чегарасидан четга чиқиб зарар етказган, етказилган зарар хусусиятидан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси

⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарори 23-банди. 2007-йил 27-июн 6-сон

Жиноят кодексининг 101 ёки 108-моддалари билан жиноий жавобгарликка тортарди.

Ҳимоячининг талабига келадиган бўлсак, Ф.га нисбатан ЖКнинг 39-моддасини қўллаб, жиноий жавобгар бўлмаслиги лозимлигини таъкидлади.

Фуқаро Ф.нинг содир этган қилмиши, юқоридаги Жиноят кодекси 39-моддаси тахилига мувофиқ, ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш учун зарур бўлган чораларининг чегарасидан четга чиқиш деб баҳоланади. Сабаби ушлаш воситалари ва усуллари, қилмишнинг ҳамда уни содир этган шахснинг хавфлилиқ даражасига, шунингдек ушлаш шароитига бутунлай мос келмайдиган, ушлаш зарурати такозо этмаган ҳолда ушланаётган шахсга қасддан зарар етказилганли боис, ушлаш чоралари чегарасидан четга чиқиш деб топилади.

Аммо, Жиноят кодекси ва Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарорига мувофиқ, ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказиш чегарасидан четга чиқиб етказилган енгил зарарлар (баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказиш) учун ушлашни амалга оширган шахс жиноий жавобгарликка тортилмаслиги назарда тутилганлигини кўришимиз мумкин. Амалдаги жиноят қонунига кўра фақатгина ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни ушлаш вақтида зарар етказиш чегарасидан четга чиқиб қасддан одам ўлдирганлик ва оғир шикаст етказганлик учун жавобгарлик белгиланган. Қонун нормалари мазмунидан келиб чиқиб, шуни айтиш мумкинки, ҳимоячининг фуқаро Ф.га нисбатан жавобгар бўлмаслик масаласи бўйича талаби тўғри қўйилган. Чунки фуқаро Ф.нинг қилмишида жиноят таркиби йўқ.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. Тошкент, «Адолат», .2019.
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига шарҳлар. Т.: Адолат, 1997.
3. Жиноят ҳуқуқ Умумий қисм. Дарслик Муаллифлар жамоаси Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси 2012
4. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Баданга қасддан шикаст етказишга оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарори. 2007-йил 27-июн 6-сон